

УДК 376.01-055:001.891

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО РОЗУМІННЯ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ

Криворотько Анастасія, асистент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, аспірантка, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України.

ORCID: 0000-0003-0218-2752

E-mail: asyast25@gmail.com

Розглянуто основні теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності гендеру. Обґрунтовано наукові підходи до дослідження проблеми гендерного виховання, а саме: гендерний підхід, біхевіоральний, психоаналітичний, конструктивістський, когнітивний, діяльнісний, конкретно-історичний, цивілізаційний, соціокультурний, синергетичний, компетентнісний, міждисциплінарний, особистісно-соціальний, статево-рольовий та підхід соціодинаміки. З'ясовано погляди на гендерне виховання у кожному із означених наукових підходів. Виокремлено підходи, які є найбільш суттєвими щодо гендерного виховання учнів середнього шкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: гендер, гендерне виховання, наукові підходи, методологічні основи, виховання, особистість, школярі, теорії.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE GENDER EDUCATION UNDERSTANDING

Kryvorotko Anastasiia, Assistant at the Department of Pedagogy and Special Education, Oles Honchar Dnipro National University, Postgraduate Student, Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0218-2752

E-mail: asyast25@gmail.com

The gradual entry of Ukraine into the European educational space has lately determined the increased interest of pedagogical science in the problems of gender culture and, in turn, in gender education in the educational sphere. Considering the importance of forming an egalitarian consciousness, nurturing a well-developed, harmonious gender-free personality that is capable of building civil society, we consider it necessary to explore scientific approaches to understanding gender education. The main theoretical and methodological approaches to gender are considered in the article. The achievements of scientists on the issue of gender education are highlighted. It is determined that scientific approaches to understanding gender education remain poorly understandable, what makes our article relevant. The essence, purpose and content of gender education through the prism of scientific approaches are revealed. Scientific approaches to the research of the gender education problem are substantiated, namely, gender, behavioral, psychoanalytic, constructivist, cognitive, concrete-historical, civilizational, socio-cultural, synergetic, competent, interdisciplinary, personal-social, gender-role and socio-dynamics approaches. Views on gender education in each of the identified scientific approaches have been clarified in the article. The approaches that are most relevant to the gender education of

adolescents with intellectual disabilities are highlighted. We strongly believe that in the gender education of secondary school students with intellectual disabilities, activity, cognitive, competent, interdisciplinary and personality-social approaches are of the highest importance.

Keywords: gender, gender education, scientific approaches, methodological foundations, education, personality, students, theories.

Поступове входження України в європейський освітній простір сформулювало посилену зацікавленість педагогічної науки до проблем гендерної культури та, у свою чергу, до гендерного виховання в освітній сфері. Зважаючи на важливість формування егалітарної свідомості, виховання гармонійної, всебічно розвиненої особистості, вільної від стереотипів та упереджень щодо гендеру, здатної вплинути на розвиток громадянського суспільства, вважаємо за необхідне дослідити наукові підходи щодо розуміння гендерного виховання.

В Україні протягом останніх років помітно зросли наукові пошуки, що мають на меті дослідити гендерні проблеми, а саме теорії та методології гендеру (С. Вихор, Н. Гапон, Т. Говорун, Т. Голованова, О. Ільченко, О. Кікінежді, В. Кравець, Н. Миропольська, І. Мутнян, Н. Приходькіна, Г. Шевченко, С. Харченко, В. Хор'яков); психологічної й анатомо-фізіологічної відмінності між чоловіками та жінками (В. Васютинський, Т. Говорун, Н. Городнова та ін.); гендерної психології та педагогіки (Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець, М. Марусинець, М. Ткалич та ін.); впровадження принципів гендерної рівності та демократії до освіти (Т. Говорун, І. Грабовська, Л. Ковальчук, В. Кравець, Т. Мельник, О. Петренко, А. Фурман та ін.); інтеграції гендерного підходу до системи освіти (О. Кікінежді, Н. Павлущенко, А. Шевченко та ін.) та гендерної культури дітей та молоді (К. Корсак, Л. Мандрик, Н. Маркова та ін.).

Ґрунтуючись на досягненнях сучасної психолого-педагогічної науки, враховуючи практичний досвід і особливості нинішніх реалій, дослідники роблять спробу визначити найбільш актуальні проблеми гендерного виховання, проте наукові підходи щодо розуміння гендерного виховання досі недостатньо вивчені.

Метою статті є аналіз наукових підходів щодо дослідження проблеми гендерного виховання, розгляд методологічних основ сутності поняття гендеру.

Суть гендерного виховання зводиться до формування досвіду міжстатевої взаємодії на егалітарних засадах, пом'якшення гендерних стереотипів, неприпустимості протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, школі чи будь-яких інших суспільних інститутах, створення рівних можливостей та умов для розвитку, самовдосконалення і самореалізації кожної особистості [7]. Згідно цього науковці висували різні підходи, які базуються на різних напрямках дослідження: від підходів щодо термінології до підходів впровадження, використання та реалізації гендерного виховання.

Зокрема дослідниця М. Боровцова виділяє чотири провідні теоретико-методологічні підходи для визначення гендеру, що сформувалися сьогодні:

- гендер як культурний феномен, тобто як уявлення про реалізацію стосунків між статями, висвітлене у сучасних дискусіях образотворчого, кінематографічного та літературного мистецтва, реклами та засобах масової інформації, необхідності та важливості гендерної ідеології (С. Бем, В. Брайсон, Б. Елліот, Д. Коновалов, В. Менжулін, К. Трофимова, Р. Хаббард, Ю. Шабаліна та ін.);
- гендер як соціальний феномен, тобто як реалізація стосунків між статями, виявлених у соціально-економічних, міжособистісних, правових та політичних

відношеннях (Н. Абубікірова, Т. Бендас, Д. Воронцов, Н. Городнова, Н. Лавриненко, О. Лосева, Т. Мельник, Р. Петрова, Р. Столер та ін.);

- гендер як особистісний дискурс, тобто як засіб визначення статі, її особистого виявлення та словесного вираження (К. Вест, Д. Зіммерман, Ю. Маслова, Н. Чодороу та ін.);
- гендер як когнітивний феномен, тобто як стереотипне мислення про жінок та чоловіків, їхню роль, їхні можливості та власні думки про себе як про чоловіка або, навпаки, як про жінку (В. Кириченко, Д. Майєрс, О. Містрякова, Н. Приходькіна та ін.) [4, с. 6–12].

Із розвитком розуміння гендеру створився окремий науковий підхід до виховання – гендерний (А. Мішель), який за останній період укорінився мало не у всіх соціальних та гуманітарних науках, починаючи від історії, релігієзнавства, філософії, соціології, педагогіки, психології, мистецтвознавства та літературознавства і закінчуючи науками про державне управління, правовими і політичними науками, економікою й статистикою.

До методологічних основ гендерного підходу входять:

- культурно-історична теорія розвитку особистості, що визначає розвиток людини у психічній, соціальній та біологічній сфері;
- філософія про матеріальні, культурні, духовні та психологічні цінності людини, а також про систему педагогічних поглядів, що заснована на розумінні й утвердженні цих цінностей людини, не зважаючи на її стать;
- ідеї психологів та соціологів про природу взаємовідносин дитини і суспільства в довгому процесі гендерної соціалізації, про школу як одну з важливих гендерних технологій, про гендерну ідентичність як базову структуру особистості на всіх етапах її розвитку, а також про неперервність процесу конструювання й реконструкції гендеру кожним індивідом упродовж всього життя;
- учення про андрогінію як умову ефективного розвитку й самореалізації особистості;
- постмодерністські ідеї про конструктивістську природу культури, статеву приналежність людини та її сексуальність;
- положення про вплив статевого диморфізму на розвиток особистості в різні вікові періоди;
- педагогічна антропологія як філософська база статевої соціалізації;
- положення про гендер як форму прояву соціальної ідентичності;
- положення про закономірності психологічно-сексуального розвитку й формування мотиваційної сфери особистості [5, с. 136].

З усього цього, саме гендерний підхід розкриває мету гендерного виховання в освіті – корекція впливу гендерних і статевих стереотипів на прояв та розвиток особистих нахилів індивіда [6].

Гендерне виховання як феномен розглядають у таких загальнонаукових підходах:

- біхевіоральний підхід (Р. Рейнер, Дж. Уотсон та ін.) розкриває поведінку особистості як систему реактивних зв'язків, які закріплюють фемінність або, навпаки,

маскулінність як вторинні умовні рефлексії: дівчатка і хлопчики набувають таких властивостей жіночої та чоловічої поведінки, котрі заохочувались батьками з раннього дитинства та отримували від них і суспільства позитивне підкріплення [8];

– психоаналітичний (біологізаторський) підхід (Е. Еріксон, З. Фройд та ін.) розкриває основний механізм статевої диференціації, процесом якої є ідентифікація дитини зі своїми батьками ще з раннього дитинства [3];

– конструктивістський підхід (К. Герген, Р. Харре та ін.) визначає, що біологічна стать має тільки потенційні можливості гендерної поведінки, натомість її реальні особливості виявляють соціальні очікування від конкретного суспільства щодо особливостей виконання ролей людини залежно від статі [3];

– когнітивний підхід (Л. Колберг, Т. Раблі та ін.) розглядає процес організації та пізнання дитини як отримання певної суми знань з індивідуального досвіду, в тому числі й гендерного. На основі цього відбувається засвоєння гендерних ролей, структурування уявлення про чоловіче і жіноче та знаходження свого місця в нормативах поведінки та моральних обов'язків [3].

Слід зазначити, що вищевказані підходи переважно взаємодоповнюють один одного, тому що, аналізуючи конкретні феномени в засвоєнні гендерних ролей, науковці спираються на кожну з теорій окремо, адже всі описані теорії зробили важливий внесок про розуміння відмінностей у психології статі та гендерному розвитку індивіда.

Також вважаємо за необхідне звернути увагу на наукові уявлення про гендерне виховання і в таких психолого-педагогічних підходах до розвитку особистості:

– діяльнісний підхід виховує активну життєву позицію, спрямовує зміст гендерного виховання школярів на розвиток таких уявлень та умінь, що сприяють становленню гендерної соціалізації особистості, тобто засвоєнню людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від самого народження, зважаючи на її стать. Реалізація цього підходу передбачає створення навчальних ситуацій щодо гендерної рівності через залучення учнів в окремих акціях, проектах і діях задля отримання особистого досвіду;

– конкретно-історичний підхід враховує історичні реалії, конкретні вимоги суспільства щодо підготовки школярів, майбутніх чоловіків та жінок до життя й діяльності в сучасному світі; спрямовує зміст усього гендерного виховання на вирішення найбільш актуальних завдань щодо розвитку сучасної української шкільної навчально-виховної системи [1];

– цивілізаційний підхід охоплює констатування проблеми гендерного виховання до поступового розвитку відповідно до змін цивілізацій (у давнині – гендерне виховання молоді здійснювалося в межах певної сім'ї, роду чи племені та обмежувалося засвоєнням життєво-практичного досвіду й життєвих правил, що передавалися з покоління в покоління, при цьому поділ обов'язків між жінками та чоловіками обумовлював відмінності в засвоєнні гендерних ролей між дівчатками та хлопчиками), еволюції культурних епох (до Нового часу – проголошення ідеї статевої рівності жінок та чоловіків в суспільстві, а також визнання індивідуальності жінки, возвеличення її краси та розуміння потреби жіночої освіти й виховання) та генези соціуму (донині – формування соціокультурних механізмів конструювання взаємин представників обох статей на засадах паритетності, рівноправності та взаємозамінності,

незалежно від біологічної приналежності);

– соціокультурний підхід – статеве виховання обов'язково повинно відповідати суспільним потребам і спрямовуватися на особистісний розвиток людини, формування ціннісних орієнтирів та переконань відповідно до усталених суспільних та моральних норм, оволодіння необхідними навичками життєдіяльності;

– синергетичний підхід передбачає впровадження гендерного виховання у формальні (школа, медичні установи тощо) і неформальні (сім'я, громадські організації тощо) інститути та осмислення спільних для різних галузей знань загальні процеси гендерного виховання, перспективи розвитку нового змісту гендерного виховання;

– компетентнісний підхід – набуття протягом навчання інтегрованої здатності особистості, яка складається із власних знань, цінностей та особистого досвіду, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці, спрямованих і спонтанних впливів на особистість, що допомагають засвоїти знання про гендер, норми і правила поведінки, а також установки у суспільстві, сприяє становленню повноцінних членів суспільства;

– міждисциплінарний підхід – охоплює зміст предметів, стиль викладання, гендерні стосунки на роботі, гендерну стратифікацію роботи та спрямований на ще більше зміцнення станових установок, які міцно вкоренилися у нашому суспільстві. Важливо вказати, що міждисциплінарний підхід передбачає взаємозв'язок між гендерним вихованням та іншими напрямками виховання. Наприклад, під час процесу трудового навчання в школярів складається враження, що як в чоловічій праці, так і в жіночій є своя певна специфіка, яка має тісний взаємозв'язок з історичним аспектом розвитку людей та їх фізіологічними особливостями (тобто зазвичай за загально-суспільними нормами чоловіча праця передбачає більш сильні фізичні навантаження, аніж жіноча). Аналогічний зв'язок у гендерного та фізичного виховання, адже на уроках з фізичної культури вчителями підбираються ті вправи та завдання, котрі розвивають у дітей різні важливі фізичні навички, а також формують у них ставлення до стилю поведінки людей, зважаючи на їх стать (постава, хода та динаміка рухів). Гендерне виховання також пов'язане із естетичним вихованням, а саме, в організації дозвілля школярів, де важливим є надання переваг дітям за статевими відмінностями. Водночас зв'язок гендерного та морального виховання виражається в ознайомленні дітей із простими елементарними поняттями про моральні цінності, роль обох статей у суспільстві, а також в орієнтації дітей на їх соціальну функцію в майбутньому. Також гендер стає невід'ємною частиною правової освіти і виховання [6];

– підхід соціодинаміки передбачає вплив гендерного виховання на інші компоненти життя, а саме: орієнтування на сучасному ринку праці, визначення актуальності певних професій та їх гендерну специфіку, вміння оцінювати соціальну значущість чоловічої та жіночої продуктивної праці, визначення і подолання професійної дискримінації тощо;

– особистісно-соціальний підхід (А. Бойко, В. Сухомлинський та ін.) передбачає засвоєння особистістю гендерних ролей та очікувань суспільства щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості (формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям і мають надзвичайно великий вплив на нормальну соціалізацію особистості). Гендерні ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе як представника однієї із статей і з нормативами поведінки, яка характерна для

представників певної статі [2]. Головною метою є гармонізація соціального життя з індивідуальними життєвими орієнтирами особистості, по-перше, її якості і цінності (честь і гідність, моральність, здоров'я, права і обов'язки, суб'єктні відносини), по-друге, її загальнолюдські цінності (добро, совість, знання, честь, сім'я). Тобто формування толерантності і гуманного ставлення до представників протилежної статі, гендерної чутності, поваги до вибору іншої людини, паритетності прав та обов'язків чоловіків і жінок.

Також Т. Парсонс і Р. Бейлз винайшли статево-рольовий підхід, який характеризує статево чоловічу роль як інструментальну, що зв'язує сім'ю із зовнішнім світом, забезпечуючи її матеріально, а жіночу як емоційну, що забезпечує інтегративну функцію, спрямовану на підтримку цілісності та стабільності у суспільстві [9, с. 37].

Всі ці наукові підходи щодо гендерного виховання сприяють формуванню світоглядної орієнтації особистості, створенню її власної життєвої філософії, її самоідентифікації та самореалізації в кожній сфері суспільного життя.

Розкривши основні аспекти розуміння сутності гендерного виховання у різних наукових підходах доходимо думки, що більшість підходів спрямовані на виховання толерантних взаємин між дівчатками і хлопчиками; ціннісного ставлення хлопчиків і дівчаток до чоловіків і жінок; формування гуманних уявлень про різні гендерні взаємовідносини (маскулінні, фемінні чи андрогінні); здобуття особистого позитивного досвіду статево-рольової поведінки, що базується на визнанні гідності двох статей та унікальності жіночої і чоловічої індивідуальності в суб'єктній взаємодії. Вважаємо, що у гендерному вихованні учнів середнього шкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку найбільшу вагу мають діяльнісний, когнітивний, компетентнісний, міждисциплінарний та особистісно-соціальний підходи.

Перспективою подальшого дослідження порушеної проблеми є з'ясування сутності гендерного виховання у різних галузях наукових досліджень, що стосуються проблем розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрин В. В. Гендерний підхід у фаховій підготовці майбутніх вчителів початкових класів. *Електронне наукове фахове видання «Теорія та методика управління освітою»*. Київ, 2014.
2. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 320 с.
3. Бондарчук О. І., Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів: монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 180 с.
4. Боровцова М. С. Гендер як неповторна репрезентація статі. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17, Вип. 5. С. 6–12. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/0564/189> (дата звернення: 13.01.2020).
5. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Київ, 2011. Ч. 2. 260 с.
6. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: навч. посіб. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
7. Ліончук Р. А. Освіта та виховання: гендерний підхід. *X міжнародна науково-практична конференція «Гуманізм та освіта»*. Вінниця, 2010. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Lionchuk.php> (дата звернення: 13.01.2020).
8. Майерс Д. Социальная психология / пер. с англ. З. Замчук. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2002. 512 с.
9. Фруммин И. Д. Вызов критической педагогики. *Вопросы философии*. 1998. № 12. С. 52–67.

REFERENCES

1. Batryn, V. V. (2014). Gendernyi pidkhid u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu»*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bern, Sh. (2001). Gendernaja psihologija. Sankt-Peterburg: Prajm-EVROZNAK [in Russian].
3. Bondarchuk, O. I., Nezhyńska, O. O. (2014). Psykholohichni umovy formuvannia gendernoi kompetentnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Kyiv: TOV «NVP «Interservis» [in Ukrainian].
4. Borovtsova, M. S. Gender as a unique representation of sex. *Bulletin of the Odessa national University. Psychology*. 2012. Vol. 17, issue 5. P. 6–12. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/0564/189> (13.01.2020) [in Ukrainian].
5. Genderni standarty suchasnoi osvity: zbirka rekomendatsii (2011). Kyiv, Part 2 [in Ukrainian].
6. Kravets, V. P. (2003). Henderna pedahohika: navchalnyi posibnyk. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
7. Lionchuk, R. A. Osvita ta vykhovannia: hendernyi pidkhid. *X mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Humanizm ta osvita»*. Vinnytsia. 2010. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Lionchuk.php> (13.01.2020) [in Ukrainian].
8. Myers, D. Social'naja psihologija. (2002). Z. Zamchuk (Ed.). Sankt-Peterburg: Prajm-Evroznak. URL: https://diasmumpuni.files.wordpress.com/2018/02/david_g-_myers_social_psychology_10th_editionbookfi.pdf (13.01.2020) [in Russian].
9. Frumin, I. D. (1998). Vyzov kriticheskoy pedagogiki. *Voprosy filosofii*, 12, 52–67 [in Russian].